

אחד עשר בנים ובת בשבע שנים - היאך?

הרב ברוך ברנר

- א. הקדמה
- ב. עד נישואי יעקב לרחל
- ג. לידת אחד עשר בנים ובת אחת
- ד. נסיונות צמצום
- ה. מקורות הנותנים תאריכים מדוייקים
- ו. שיטת הרלב"ג
- ז. סיכום

א. הקדמה

בסדר עולם נאמר על יעקב (פרק ב):

ועשרים שנה עשה בבית לבן: שבע עד שלא נשא את האמהות, ושבע משנשא את האמהות, ושש שנים אחר שנולדו אחד עשר שבטים ודינה, נמצאו כל השבטים [ודינה] נולדו בשבע שנים, חוץ מבנימין.

מה הביא את בעל סדר עולם למסקנה זו? כיצד מסתדר החשבון לפי זה? האם מסקנה זו מוכרחת או שניתן למצוא הסברים אחרים לפרשה זו? על שאלות אלה ננסה לענות בדברינו הבאים. לשם כך נבדוק את הנתונים הכרונולוגיים העולים מפרשת ויצא, בכל השלבים של שהות יעקב בבית לבן, נבחן את הפירושים האפשריים בהבנת אותם נתונים, ובכך נתחום את התקופה שבה נולדו אחד עשר השבטים ודינה. לאחר קביעת התקופה בה נולדו - נבחן את האפשרויות השונות לשיבוץ לידותיהם במסגרת אותה תקופה.

בהמשך דברינו נביא מקורות שאינם מסתפקים בהגדרות כלליות לשיבוץ הלידות, אלא מוסרים פירוט מדויק עד כדי יום חודש ושנה, וכפי שנראה להלן אין דברים אלה תואמים את שיטת בעל סדר עולם. בסוף דברינו נוסיף להביא שיטה ייחודית בפתרון סדר הזמנים של פרשה זו, שיטת הרלב"ג, החולק גם הוא על שיטת בעל סדר עולם, על סמך קשיים בפשוטם של המקראות מכיוון בלתי צפוי.

ב. עד נישואי יעקב לרחל

לאחר שיעקב יושב עם לבן חודש ימים, הוא מציע ללבן "אעבדך שבע שנים ברחל בתך הקטנה" (כט, יח). לבן מסכים, והכתוב מספר שיעקב מבצע את התחייבותו, "ויעבוד יעקב ברחל שבע שנים, ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה" (כט, כ). הזמן חלף ועבר מהר, עד כדי כך שהתורה אינה מספרת דבר על שנים אלה, מלבד פסוק זה עצמו המספר על ביצוע העבודה ויחס יעקב אליה. ואמנם אין זה דבר של מה בכך ששנים אלה עברו כימים אחדים, שהרי יודעים אנו - מדברי יעקב בהתפרצותו בפני לבן בהר הגלעד - שלא היו אלה שנים קלות, כפי שאמר שם יעקב: "זה עשרים שנה אנכי עמך... הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני" (לא, לח-מ), ואף על פי כן היו השנים כימים אחדים, כי "מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה ונהרות לא ישטפוה", ו"אהבתו אותה" דחפה אותו בשנים הקשות ההן.

מיד לאחר מכן מספר הכתוב: "ויאמר יעקב אל לבן הבה את אשתי כי **מלאו ימי** ואבואה אליה". מה הם הימים שמלאו באותה העת? נחלקו המפרשים בדבר זה.

אונקלוס מתרגם: "הב ית אתתי ארי שלימו **יומי פולחני**", כלומר יעקב מלא את תנאו לקבלת רחל לאשה, הואיל והשלים את שבע שנות העבודה כפי שהתחייב, וכעת מצפה הוא לתמורתו.

אולם רש"י אומר (כט, כא):

מלאו ימי - שאמרה לי אמי. ועוד: מלאו ימי, שהרי אני בן פ"ד שנים ואימתי אעמיד י"ב שבטים? וזהו שנאמר 'ואבואה אליה', והלא קל שבקלים אינו אומר כן, אלא להוליד תולדות אמר כן.

רש"י אינו מפרש כפי שנראה פשוט וכפי שפירש אונקלוס, שהימים הם ימי העבודה לפי ההסכם, אלא מפרש בפירושו הראשון שמלאו ה"ימים אחדים" שאמרה לו אמו שישב בבית לבן, שהרי אמרה לו רבקה אמו: "וישבת עמו **ימים אחדים** עד אשר תשוב חמת אחיך" (כז, מד), ואותן שבע שנים היו גם הם **כימים אחדים**¹. כלומר יעקב דורש את רחל בטענה שאינו יכול עוד להתמהמה, כי שלמו הימים שיושב שם במצות אמו.

בפירושו השני מפרש רש"י שיעקב אומר שהינו "מלא ימים" (על דרך "זקן עם מלא ימים" - ירמיהו, יא). על כן אין זמן להתמהמה, ועליו לקיים מצות פריה ורביה. ועוד, שהרי נתנבא שיצאו ממנו שנים עשר שבטים, ועל כן אצה לו הדרך.

מדוע נטה רש"י מפירושו של אונקלוס הנראה כפשט הכתובים?² מפרשי רש"י מתחבטים בדבר, ונזכיר רק את ה"גור אריה" למהר"ל, המסביר שיעקב אמנם לא העלה על דעתו שלבן יחליף את רחל בלאה, אך חשש שמא יטען לבן שאף על פי שרחל מגיעה לו ליעקב, אף על פי כן עליו להמתין עד שתנשא לאה ורק אח"כ תנתן לו רחל, שכן "לא יעשה כן במקומו...". על כן טענת "השלמתי ימי עבודתי" אינה מספקת כלפי לבן, ומוכרחים למצוא בטענת יעקב "כי מלאו ימי" משמעות נוספת, שתשלול מלבן את האפשרות לדחות את נישואיהם. לשם כך מביא רש"י שתי אפשרויות פירוש, המדגישות את הצורך

¹ יסוד פירושו זה במדרש רבה במקום, המשוה את ה"ימים אחדים" אלו לאלו: מה זה שבע שנים אף זה שבע שנים.

² כבר הרמב"ן שואל זאת על רש"י, וגם הרשב"ם חולק על רש"י בקצרה ומפרש כפירושו של אונקלוס.

לקיים את הנישואין מיד, בלא דחייה. וזהו שמדגיש הכתוב - ורש"י אף הוא מדגיש זאת - שיעקב סיים "ואבואה אליה" כהשלמה לטענתו "מלאו ימי".

הרמב"ן, עקב פירושו האחד לפסוק "מלא שבוע זאת" (ראה להלן), מפרש כאן שהימים עליהם מדובר הם אמנם ימי העבודה, כאונקלוס, אך עוד לא מלאו לגמרי, אלא קרובים להמלא, היינו שיעקב עומד לגמור את שבע שני עבודתו, ועל כן מבקש מלבן את רחל, כי חפץ הוא בה, ואין ללבן לחשוש שמא יקחנה וילך (ובהקשר זה מסביר גם את "ואבואה אליה").

הרלב"ג נוקט דרך עצמאית בהסבר פרשתנו, וסובר ש"מלאו ימי" פירושו "זקנתי", בדומה לפירושו השני של רש"י, אך מתוך זה מגיע לפירוש שונה לגמרי, שנדון בו בהמשך דברינו באופן עצמאי. לאחר שמרמה לבן את יעקב ויעקב נזעק בחוסר אונים, שהרי את לאה כבר נשא לאשה, עונה לו לבן (כט, כו-כח):

לא יעשה כן במקומנו לתת הצעירה לפני הבכירה, מלא שָׁבַע זאת וְנִתְּנָה לך גם את זאת בעבודה אשר תעבוד עמדי עוד שבע שנים אחרות. ויעש יעקב כן וימלא שָׁבַע זאת, ויתן לו את רחל בתו לו לאשה.

גם בהסבר פסוקים אלו נחלקו המפרשים, ושני בירורים לשוניים הם נקודות המוצא מהן יפרדו פירושיהם. הבירור האחד הוא הבנת הביטוי "מלא שָׁבַע זאת". כבר בלשון הביטוי עצמה יש שתי תמיהות דקדוקיות:

א. שבוע מנוקד בשוא בש' ("חטף" בלשון רש"י), במקום בקמץ כרגיל.

ב. שבוע שם זכר, ופה מתיחס אליו הכינוי "זאת", במקום "שבוע זה".

אונקלוס מתרץ תמיהות אלו, ורש"י ושאר המפרשים מסבירים דבריו. אונקלוס מתרגם: "אשלים שבועתא דדא...". כלומר "שבוע זאת" הם נסמך וסומך ("דבוק" בלשון רש"י), ו"זאת" אינו מתיחס לשבוע אלא ללאה, ובכך נפתרו שתי התמיהות הנ"ל.

הבירור השני הוא של המלה "וְנִתְּנָה". את המלה "ניתנה" ניתן לפרש מבחינה לשונית בשני אופנים: הדרך האחת - לשון גוף ראשון רבים, בבנין קל בזמן עתיד, היינו 'אנחנו ניתן', והאות ה' שבסוף - כדרך הצורה המאורכת (המביעה איווי, משאלה), כעין "נלכה דתינה". הדרך השניה - לשון גוף שלישי יחידה נקבה, בבנין נפעל בזמן עבר, דהיינו 'היא ניתנה'.

רש"י בוחר בדרך הראשונה ואומר: "ונתנה לך - לשון רבים, כמו נרדה ונבלה ונשרפה, אף זה לשון רבים ונתנה". אמנם קשה לפי זה "למה יתפוס היחיד לשון הרבים?" (לשון הרמב"ן). על זה ענו תופשי הדרך הראשונה בשתי תשובות: א. תפש לבן לשון רבים כדרך המדברים בדרך התפארת³. כך מסבירים הרמב"ן בדעת רש"י, הרד"ק באחת מדרכיו, ועוד; ב. הכוונה באמת ללשון רבים, ולבן מדבר בשמו ובשם בני עירו, כהמשך לדבריו הקודמים "לא יעשה כן במקומנו...". ו"לא הניחוני אנשי המקום לקיים דברי", ואם תמלא שבוע זאת "ונתנה לך..." - "ואז יסכימו גם הם" (לשון הספורנו⁴).

³ ויש המסבירים גם את הפסוק "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" (בראשית א, כו) בדרך זו, וכך ניתן להסביר גם את הפסוק "הבה נרדה ונבלה שם שפתם" (בראשית יא, ז) שהביא רש"י כדוגמא, ואולי לשם כך הביא רש"י פסוק זה ולא רק כדי להדגים את תוספת ה-ה'. אמנם רש"י שם פירש שלשון רבים מלמדת שנמלך בבית דינו מענותותו היתרה, אך יתכן שכוונתו שם למה שמעבר לפשט.

⁴ כן הסביר כבר הרמב"ן בסוף דבריו כנכון בעיניו, ועיין תורה שלמה אות פא בהערה.

בדרך השניה בהסבר המלה "ונתנה" הולכים רשב"ם וראב"ע, וגם הרד"ק מזכיר אפשרות זו. וזו לשון רשב"ם: "ותנתן לך גם את זאת". ולשון אבן עזרא⁵: "...ונתנה לך - בנין נפעל, וכמוהו 'והעיר נתנה (ביד הכשדים' - ירמיה לב, כד), והו' השיבו לעתיד כמשפט כל פעל עבר, והטעם: ותנתן לך".

מפרשים אלה הסבירו את הביטוי על פי תכונת ו' ההיפוך, שהפכה את הפועל מעבר לעתיד. שמא ניתן להציע על פי דרכה של הדרך השניה שהו' היא ו' החיבור רגילה, והפועל נשאר בזמן עבר, וכוננת לבן לאמר שהרי היא כאלו נתנה כבר בעבר ובלבד שתעבוד עוד שבע שנים, כפי שהסביר רש"י על הפסוק "השדה נתתי לך... לך נתתיה..." (בראשית כג, יא) - "הרי היא כמו שנתתיה לך".

לאחר שבררנו ענינים אלו ננסה להבין את הפסוקים בשלמותם על פי השיטות השונות: לפי רש"י, השבוע הנזכר בביטוי "מלא שבוע זאת" הוא שבעת ימי המשתה של לאה, וכוננת לבן לפי זה היא שיעקב ימתין לסוף ימי המשתה של לאה, ומיד לאחר מכן יתן לו לבן את רחל, על דעת כך שאת שבע השנים האחרות יעבוד יעקב לאחר נישואיהם⁶. לפי זה יובן ההמשך כך: "ויעש יעקב כן וימלא שבוע זאת (של ימי משתה לאה), ויתן לו את רחל בתו לו לאשה (מיד)... ויעבוד עמו עוד שבע שנים אחרות (תמורת רחל, לאחר הנישואין)".

מבחינת סדרם של הדברים, מובנים הכתובים כך גם בפרקי דר' אליעזר (פרק לו), גם ראב"ע מסביר כרש"י, וכן גם הרשב"ם מלבד השוני בהסבר המלה "ונתנה", שהוא נוקט בדרך השניה הנזכרת ומסביר כך: "ותנתן לך גם את זאת מיד בעבודה אשר תעבוד עמדי אחרי נשואי רחל"⁷.

הרמב"ן בפירושו הראשון מציע שהשבוע עליו מדובר אינו שבעת ימי המשתה, אלא שבע השנים של לאה (ומבחינה דקדוקית מסביר כרש"י), והיתה לפי זה מחלוקת בין יעקב ללבן מתי נגמרו שנות העבודה בלאה, שיעקב טען "כי מלאו ימי" לפני הנישואין, ואלו לבן טען לאחר הנישואין "מלא שבוע זאת", כלומר: טרם סיימת את עבודתך בלאה, וקיבלת אותה בטרם עת, ולכשתגמור את עבודתך בלאה תנתן לך רחל, ותעבוד עבורה אחרי נישואיה. לפי דברים אלה הוסיף לבן חטא על פשע, ובנוסף להחלפת הנשים עוד סוחט הוא מיעקב עבודה מעבר לשבע השנים הראשונות שעבד. את זה מוסיף הרמב"ן אל תוך משמעות "ותחלף את משכרתי עשרת מונים" (לא, מא)⁸.

בפירושו השני אין הרמב"ן משנה עקרונית את סדרם של המאורעות, אך משנה את סגנונם: בהתקרב מלאת שבע השנים בקש יעקב מלבן את רחל, וקיבל את לאה לפני תום השנים, ובבקשו את רחל דחה אותו לבן עד תום השנים כדי שיהיה בטוח שישלים את השבע, או כדי שיהיה ידוע מתי התחילו ימי עבודת רחל, לפי נשואיה.

⁵ בבראשית א, כו, בהתנגדותו לפירוש הנ"ל ל"נעשה אדם".

⁶ "כביכול הוא העושה טובה עם יעקב בזה שאינו דורש שבע שנות עבודה לפני תתן לו את רחל" - נחמה ליבוביץ על יסוד האברבנאל, "לימוד פרשני התורה ודרכים להוראתם" עמ' 135.

⁷ יש בפירוש זה קושי לשוני בשימוש המלה "את", שהרי לכאורה מיותרת היא, כי אין היא באה לפני מושא ישיר, אלא לפני הנושא "זאת"; אמנם אין זה המקום היחיד בו באה המלה "את" בצורה כזאת, וישנם מקומות נוספים כאלו, כגון "ולא יאכל את בשרו" (שמות כא, כח) ועוד (- נחמה ליבוביץ שם עמוד 136, עיין שם).

⁸ נמצא לפי זה שיעקב עבד בשתי בנות לבן יותר מארבע עשרה שנה - בהנחה שיעקב הוא שצדק במנין שבע השנים הראשונות - ולכאורה קשה הדבר מן הפסוק להלן (לא, מא) "עבדתך ארבע עשרה שנה בשתי בנותיך"; אולם שתי תשובות בדבר: א. אכן עבד יותר מארבע עשרה שנה, אך כלפי לבן אשר טען שעבד רק ארבע עשרה שנה אין טעם לחזור ולטעון שעבד יותר מכך (לאחר שבעל כרחו נתרצה יעקב בשעת מעשה); ב. הפרש הזמן במחלוקתם לא עלה על מספר שבועות או חדשים, והפרש זה זניח ביחס לארבע עשרה שנה.

בסיום בירור פרשה זו מן הראוי להבהיר מדוע לא מצאנו אף לא באחד מן הפרשנים מי שיפרש ש"שְׁבַע זאת" מכון כלפי שבע שנות רחל, ולפי הצעת-פירוש זו, תבע לבן שעבודת יעקב שבע שנים אחרות תמורת רחל תתבצע ותושלם לפני נישואיהם. בהצעה זו "נרויח" שהמלה "זאת" בביטוי "שְׁבַע זאת" תואמת את חברתה בהמשך הפסוק - "ונתנה לך גם את זאת" - אשר בודאי מוסבת על רחל; וכך יובן גם הפסוק הבא: "ויעש יעקב כן וימלא שְׁבַע זאת, ויתן לו את רחל בתו לו לאשה".

אך פירוש זה איננו אפשרי מכמה סיבות:

א. סופו של פסוק כז: "בעבודה אשר תעבוד עמדי עוד שבע שנים אחרות" - מיותר, לאחר שהוגדרה כבר תביעת לבן בתחילת הפסוק: "מלא שְׁבַע זאת".

ב. אם הכינוי "זאת" רומז לרחל, מוזר הוא פסוק כח: "... וימלא שְׁבַע זאת, ויתן לו את רחל בתו לו לאשה" - בסמיכות שכזו מופיע פעם אחת הכינוי ופעם שניה השם עצמו, והכינוי קודם לשם!?

ג. הראיה המכריעה מפסוקינו היא שבפסוק ל, לאחר שבא יעקב אל רחל, אומר הכתוב: "ויעבוד עמו עוד שבע שנים אחרות"! לפי הפירוש המוצע, לא זו בלבד שמשפט זה אינו נמצא במקומו הראוי, לפני לקיחת רחל, הוא אף חוזר על הנאמר בפסוק כח: "ויעש יעקב כן וימלא שְׁבַע זאת!"⁹

ד. מכל סיפור הולדת בני לאה ובני רחל משתמע שהדברים היו מקבילים, ואין מקום להכניס שם פער של שבע שנים בין נשואי שתיהן¹⁰.

אלא ברור ש"זאת" בביטוי "שְׁבַע זאת" מכון ללאה, והשבוע - בין אם נפרשו על הימים ובין אם נפרשו על השנים, מתייחס ללאה, ועבודת יעקב ברחל היתה בודאי לאחר נישואיה ולא לפנייהם.

למרות שדחינו את האפשרות שיעקב נשא את רחל רק לאחר שבע השנים השניות, אף על פי כן ישנו מקור שסובר כך, והוא יוסף בן מתתיהו (יוספוס פלאביוס) בקדמוניות היהודים (א, יח, ו, מהדורת שליט עמוד 23):

...ואולם אין הדבר הזה מונע את הנשואין עם רחל, כי יתננה לו כעבור שבע שנים נוספות, אם הוא אוהב אותה. ויעקב נשמע לו, כי אהבתו את הנערה לא הניחה לו לעשות אחרת, וכעבור שבע שנים אחרות לקח את רחל.

ג. לידת אחד עשר בנים ובת אחת

לפי האמור לעיל, יעקב אבינו נשא את לאה ואת רחל בהפרש זמן קצר, והיה זה לאחר כשבע שנות עבודה. בשלב זה מספרת התורה - עד פרק ל פסוק כד - את פרשת הולדת אחד עשר השבטים ודינה; ומיד אחר כך - בפסוק כה ואילך - כתוב כך: "ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף, ויאמר יעקב אל לבן שלחני ואלכה אל מקומי ולארצי, תנה את נשי ואת ילדי אשר עבדתי אותך בהן ואלכה... ויאמר אליו לבן, אם נא מצאתי חן בעיניך... נקבה שכרך עלי ואתנה...". ננסה לברר מתי התקיים דו-שיח זה, ובכך לקבוע את תחום הזמן שבו נולדו ליעקב אחד עשר בנים ובת אחת.

מתי התקיים דו-שיח זה? ברור הוא שלא לפני שנגמרו שבע שנות עבודת יעקב ברחל, שהרי כתוב: "תנה את נשי ואת ילדי אשר עבדתי אותך בהן ואלכה" - משמע שכבר סיים את עבודתו בהן. כמו כן, אין לטעון שמדובר בבקשה שביקש יעקב לוותר על חלק מן העבודה שהתחייב לבצע, כיון שהדבר

⁹ כמו כן לא ניתן להסביר את פסוק ל ביחס לעבודת יעקב בצאנו של לבן לאחר שנות עבודתו בשתי בנותיו, שהרי בצאנו עבד רק שש שנים ולא שבע.

¹⁰ ועיין להלן בדיון על פירוש הפסוק ל, כה.

בלתי סביר הן מצד ההגיון בבקשה שכזאת מאת לבן "מחליף המשכורות", והן מצדו של יעקב עצמו. ועוד, אם מדובר לפני גמר שבע השנים השניות, תשובת לבן המתבקשת היתה דרישה לעמידה בהתחייבות, ולא "נקבה שכרך".

הבה נבדוק שמא דו-שיח זה התקיים פרק זמן מסוים לאחר שנגמרו שבע השנים השניות, ולא מיד עם סיומן. לכאורה יש להביא ראיה לגישה זו מניסוח המועד הנזכר בפסוקים אלה: "ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף", ולא "ויהי כאשר כלו שבע שנות העבודה האחרות", משמע שטעם העזיבה אינו סיום עבודת שבע השנים השניות, אלא לידת יוסף - אולי בגלל שעתה, לאחר שרחל ילדה גם כן, לא ימנע לבן את עזיבתם, מה שאין כן קודם לכן, שלבן אולי יעכב אותו מדאגתו לרחל בתו¹¹.

אולם, גם אם נסבור שיעקב לא יזדרז לחזור אל בית אביו מיד בסיום שנות עבודתו, אף על פי כן לא סביר שיתנדב לעבוד בשמירת צאנו של לבן ללא כל תמורה, שהרי היתה זו עבודה קשה, כפי שאומר יעקב מיד: "אתה ידעת את עבודתי אשר עבדתיך" (ל, כו), וכפי שאומר אח"כ לנשותיו (לא, ו), וללבן בהר הגלעד (לא, מ). ומאידך גיסא, אם תאמר ששה שנים זמן מה בלא לעבוד, עד שילדה רחל את יוסף; שתי תשובות בדבר: ראשית, משמע מהשתדלותו של לבן שעבודת יעקב חשובה ונחוצה ללבן, ולא מסתבר שהיתה תקופת ביניים בה הסתדר לבן ללא עבודת יעקב; והראיה הברורה לכל זה - דברי יעקב ללבן בטענותיו הקשות בהר הגלעד: "זה לי עשרים שנה בביתך, עבדתיך ארבע עשרה שנה בשתי בנותיך ושש שנים בצאנך..." (לא, מא). מדברים אלה עולה בבירור שלא היה פער משמעותי בין תקופת ארבע עשרה השנים לתקופת שש השנים.

היוצא לנו מזה הוא שבקשת יעקב ללכת אל ארצו נאמרה בסמוך למועד סיום שבע שנות עבודתו ברחל, וזהו גם מועד לידת יוסף. נמצא, שאחד עשר בני יעקב ודינה נולדו במשך שבע שנות עבודת יעקב ברחל! כלומר, **מן הכתובים עצמם עולה מסקנת ה"סדר עולם"**! נציין שרוב רובם של הפרשנים אכן הסכימו עם מסקנה זו¹².

אך דא עקא: כיצד "מכניסים" לידת אחד עשר שבטים ובת אחת לתוך שבע שנים? עשר הריונות מלאים, אפילו נצמידם זה לזה, מסתכמים ב-108 חודשים, ואילו בשבע שנים יש רק 84 חודשים! אכן, רבים המפרשים המטפלים בבעיה זאת, באופנים שונים. הקיצוניים לכיוון אחד בפתרון הבעיה, סוברים שעלינו לחלק את שבע השנים לשנים עשר הריונות, ובכך נקבל שכל הריון ארך שבעה חודשים (כיון ששבע פעמים שנים עשר חודשי-שנה הם כמו שתיים עשרה פעמים שבעה חודשי-הריון). כך כותב בעל "סדר עולם" בהמשך דבריו: "נמצאו כל השבטים [ודינה] נולדו בז' שנים, חוץ מבנימין, **כל אחד ואחד לשבעה חדשים**". וכן בפרקי דר' אליעזר (פרק לו, מהדורת רד"ל דף פו, א): "רבי אליעזר אומר, משבעה חודשים ילדה לאה את בניה, ולשבע שנים נולדו ליעקב י"א שבטים ובת אחת, וכולן נולדו זיווגן עמם חוץ מיוסף... וחוף מדינה...". וראה גם ר' בח"י (כט, לב; לד, כה). בתוספות השלם¹³ יש אפילו תוספת, שהריון לא היה שבעה חודשים שלמים, כיון שיש להביא בחשבון ימי טהרה וטומאה:

¹¹. ראה רד"ק וחזקוני, וראה תורה שלמה אות צב מאגדת בראשית.

טעם נוסף מופיע במדרשים: כאשר נולד יוסף מוכן יעקב להתמודדות מול עשו - "משנולד יוסף בטח יעקב בהקב"ה ורצה לשוב" (לשון רש"י, והמקורות בבראשית רבה עג, ז; בבא בתרא קכג, ב, ומקבילות רבות).

¹². ראה לקח טוב (כט, לא), רש"י (מגילה יז, א, ד"ה וארבע עשרה שנה), רשב"ם (כט, כז; ל, כה), ר' יוסף בכור שור (כט, כז; ל, כה), ראב"ע (ל, כג), ספורנו (ל, ח), ועוד; וראה גם פרקי דר' אליעזר (פרק לא).

¹³. כט, כא, אות א; וראה גם ל, א, אות ב; ל, יז, אות ב.

גם ראב"ע (ל, כג) כותב: "והנה נולדו ליעקב י"ב בנים בז' שנים, וכאשר ספרום הקדמונים מצאום בני שש חדשים וימים במספר". וראה גם חזקוני (ל, כה).

"לפי שנות המקראות תדקדק ותבין כי כל השבטים חוץ מבנימין נולדו לששה חדשים ושני ימים, כי בשבע שנים נולדו. נמצאו שנים עשר הריונות עם דינה, וכי מדלית לכל הריון ימי טהרה וטומאה לא פשו לכל הריון רק ששה חדשים וימים מועטים..."

ד. נסיונות צמצום

רבים מן המפרשים אינם שלמים עם ההעמדה הנזכרת, שבני יעקב נולדו כל אחד ואחד לשבעה חודשים. נראה שהם מעדיפים ליישב יותר את מהלך הדברים לפי המציאות הטבעית מאשר ליישב את הכתובים לפי פשטם. נבהיר את הדברים: סדר הדברים לפי המסופר בתורה הוא כך:

לאה ילדה תחילה את ארבעת בניה הראשונים, ועמדה מלדת.

אחר כך קנאה רחל באחותה, ונתנה את בלהה ליעקב, וילדה את דן ונפתלי.

אחר כך ראתה לאה כי עמדה מלדת, ונתנה את זלפה ליעקב, וילדה את גד ואשר.

אחר כך ארע מעשה ראובן והדודאים, ונולדו יששכר זבולון ודינה.

לאחר כל זה נולד יוסף.

לפי פשוטם של דברים מדובר על רצף סידרתי של אירועים, אשר כל אחד מתחיל לאחר סיום קודמו, והנחה זו מכתובה את התוצאה הנזכרת¹⁴. (ראה תרשים בסוף המאמר) אולם ניתן להגדיל את פרק הזמן לכל הריון על ידי טענת חפיפה מסוימת בין הריונות האמהות השונות. הוצעו כמה אפשרויות צמצום:

ראב"ע אומר (ל, ג): "... ויתכן שנתנה לאה שפחתה ליעקב קודם שנולד נפתלי; גם הרתה רחל קודם שנולד זבולון; וגם דינה לא ידענו מתי נולדה". כלומר, הוא מציע שלוש אפשרויות צמצום: א. גד נולד זמן לא רב לאחר נפתלי (ולא בפער של הריון שלם). ב. יוסף נולד זמן לא רב לאחר זבולון. ג. אין הכרח להחשיב את דינה כהריון נוסף הנכלל בתוך חשבון שבע השנים. ומדוע? יתכן שכוונתו לומר ש"ואחר ילדה בת" מלמד שנולדה מאוחר יותר, בתוך שש שנות העבודה בצאן, אלא שרצה הכתוב לסיים את פרשת לידות לאה ולכן הסמיך את לידתה ללידת זבולון. כנראה שראב"ע רומז במשפט זה גם לאפשרות שהציע בעצמו קודם לכן (ל, כא): "ואחר ילדה בת - יש אומרים כי עם זבולון היתה בבטן אחת", וכן כתב גם בפירושו לשמות (ב, ב): "... ודינה בבטן אחת נולדה עם זבולון, על כן מלת 'ואחר ילדה בת', כמו 'ואחרי כן יצא אחיו', שלא זכר 'ותהר' לכל אחד"¹⁵ (ראה תרשים בסוף המאמר).

¹⁴. ראה למשל בתוספות השלם הנזכר לעיל:

דאין לומר שהיו הנשים מעוברות יחד בזמן אחד, שהרי לאה ילדה ארבעה קודם שאמרה רחל הבה לי בנים, ואח"כ ילדה בלהה דן ונפתלי, אח"כ נתנה לאה את זלפה ליעקב וילדה גד ואשר, ואח"כ ילדה לאה יששכר וזבולון ודינה, ואחר נולד יוסף. (כט, כא, אות א)

¹⁵. למרות שהאפשרות השנייה בהסבר דברי ראב"ע כאן מבוססת על דבריו במקומות אחרים, אף על פי כן נראה לי שגם האפשרות הראשונה שהזכרנו, שדינה נולדה מחוץ לשבע השנים, כלולה בלשון ראב"ע "לא ידענו מתי נולדה".

והנה מצאתי סיוע מדרשי קדום להצעה זו: רש"י (ל, כא) מביא את דברי חז"ל במסכת ברכות (ס, א), הדורשים את השם "דינה" - "לאחר שדנה לאה דין בעצמה, ואמרה י"ב שבטים עתידין לצאת מיעקב, ששה יצאו ממני וארבעה מן השפחות, הרי עשרה; אם זה זכר לא תהא אחותי רחל כאחת השפחות, מיד נהפכה לבת". וכעין זה בתנחומא (ויצא ח), ובתנחומא בובר (ויצא יט; וישלח יח), ועוד. אולם במקבילה בבראשית רבה (עב, ו) נאמר שהגורם לשינוי מין העובר היה תפילת רחל ולא תפילת לאה: "עיקר ברייתיה שלדינה זכר היה, ומתפילת רחל, שאמרה 'יוסף ה' לי בן אחר', נעשת נקבה" (וכעין זה בירושלמי ברכות (פרק ט הלכה ה; יד ע"א), אך ללא הזכרת פסוק תפילתה של רחל).

נמצא שמפורש פה, לפי בראשית רבה, שדינה הפכה לנקבה בעקבות תפילת רחל בעת הולדת יוסף, ואם כן דינה נולדה לאחר יוסף! אמנם יתכן שנולדה זמן קצר אחריו, וכך לכאורה עולה מן הדברים שם. וראה פירוש מהרז"ו שם. שוב ראיתי שבתורה

גם ר' עובדיה ספורנו טוען כהצעתו הראשונה של ראב"ע, שמסירת זלפה ליעקב היתה לפני לידת נפתלי (בראשית ל, ח):

...הכניסה לאה את זלפה ליעקב בהכרח קודם שיולד נפתלי, כי בשבע שנים נולדו ח' שבטים, ו' בני לאה וב' בני זלפה. וכשנחשוב ט' חדשים לכל עיבור הם ע"ב חדשים, שהם ו' שנים - מלבד ט' חדשים עיבור דן שקדמו (למסירת זלפה ליעקב) - לכל עיבור השמונה שבטים. ומכל זה יתחייב שמסרה לאה את זלפה ליעקב קודם לידת נפתלי, כי באופן אחר לא יספיק זמן הז' שנים לעיבורי כולם, אם לא נאמר שנולדו כולם לז' חדשים, ושתכף שילדו נתעברו, ולא שמרו שום טומאת לידה.

ר' יוסף בכור שור (כט, לה; ל, כא), הרד"ק (ל, כא), והחזקוני¹⁶, טוענים גם הם שדינה היתה תאומה של זבולון, כפי שהזכרנו בדברי ראב"ע.

המשך חכמה (ל, י) מצמצם בדרך נוספת, ואומר שגד ואשר תאומים היו, ומדייק זאת מכך שלא כתוב הריון לגבי אשר (אמנם גם בגד לא כתוב הריון). אמנם, לידות גד ואשר נפרדות בכתובים, ולכן אומר ש"גד נגמרה צורתו לשבעה חדשים, ואשר נגמרה צורתו לתשעה, כיהודה וחזקיה בני רב חנינא בנדה כז, א".

כל המצמצמים שהבאנו עד כה יצרו חפיפות מסוימות בהריונות, אך הם לא שינו את סדר הלידות שבכתוב (מלבד ענין דינה שהוזכר בראב"ע לעיל). אכן יש המשנים את סדר הלידות, בבחינת "אין מוקדם ומאוחר בתורה". הטוענים כך יכולים להגיע לצמצום כל הלידות בתוך שבע שנים ביתר קלות, עד כדי קצב לידות של לידה לשנה.

בספר "האמונה והבטחון", המיוחס לרמב"ן, מוצעות שתי אפשרויות כאלה (כתבי הרמב"ן ח"ב פרק כד עמוד תמ):

ואחר שעמדה מלדת ראתה רחל שלא ילדה ליעקב, ותתן לו את בלהה שפחתה לאשה. ומי הביאני לומר שאחר שעמדה לאה מלדת היה? לפי שמצאתי סדר הכתוב כן. ועוד, שאם לא אפרש, מה זה שהיה ותקנא רחל? כי לא קנאה בה עד שילדה יהודה שהיה בן רביעי והוא יותר על חלקה... ולפי זה הדרך אנו צריכים לומר כי ראובן שמעון לוי ויהודה נולדו בארבע שנים, שנה לכל אחד ואחד; דן גד ויששכר נולדו בשנה אחרת, שהיא שנה חמישית; נפתלי אשר וזבולון נולדו בשנה ששית; ויוסף נולד בשנה השביעית. זהו הפשט לפי סדר הכתובים עם סדר המעשה, ר"ל הקדמת הריון לאה על כולן, והקדמת עמדה מלדת להכנסת זלפה ליעקב ולפקידת רחל, ושנתעברה לאה מדינה קודם שנתעברה רחל מיוסף.

אבל יתכן לומר לפי שאמרה לאה תחילה 'כי עתה יאהבני אישי', ואח"כ אומר 'כי שנואה אנכי', כי השנאה היא נאמרת על רחל... והשנאה מחמת הקנאה; באותה שעה הכניסה רחל את בלהה שפחתה ליעקב, ונולד ראובן בשנה ראשונה, שמעון ודן בשניה, ולוי ונפתלי בשלישית, ויהודה ברביעית, וכשראתה לאה שלא ילדה בלהה והיא ילדה אמרה באמת יש עלי להודות לה' בפעם הזאת; וכשעמדה מלדת הכניסה זלפה שפחתה ליעקב, ונולדו גד ויששכר

שלמה פרק ל אות סז דן בזה, ומפנה ל"שכל טוב" שכבר עמד על כך שיש שאמרו שנתחלפה דינה ביוסף, ואם כן נולדה לפניו, ויש שאמרו שנתחלפה בבנימין, ואם כן נולדה אחריו.

¹⁶ ל, כא. כנראה שלקח מר' יוסף בכור שור, כדרכו פעמים רבות, ואף על פי שמביא גם את שיטת הסדר עולם, שילדו לשבעה חדשים, ומשמע שהמדובר בשנים עשר הריונות.

בשנה חמישית, אשר זבולון בששית, ודינה ויוסף בשביעית, ואין מוקדם ומאוחר בתורה.

בפירושו הראשון משאיר לעצמו בעל "האמונה והבטחון" הגבלה אחת - שרחל נתנה את בלהה ליעקב לאחר שילדה לאה את יהודה (מפני שתי סיבות), ובעקבות הגבלה זאת מצטופפות לידות בני השפחות ולידות יששכר וזבולון בשנה החמישית ובשנה השישית. בפירושו השני מבטל בעל "האמונה והבטחון" את ההגבלה הזאת, ומקדים את לידות בני בלהה לפני לידת יהודה, ובכך משתנה רק מיקומם של בני בלהה ב"תשבץ הלידות". כבר במדרש לקח טוב¹⁷, מופיע סדר לידת הבנים בדיוק כמו שיטת השניה הנזכרת:

...נמצא י"א שבטים שנולדו בשבע שנים. כיצד? ילדה לאה את ראובן בשנה הראשונה אחר המשתה; ונתעברה משמעון בשניה; וכשנתעברה עוד בשמעון ותקנא רחל באחותה, ונתנה ליעקב את בלהה שפחתה, ונתעברה גם היא בשנה השנית, ונולד שמעון ללאה ודן לבלהה בשנה השנית; ובשלישית ילדה לאה את לוי, ובלהה את נפתלי; בשנה הרביעית ילדה את יהודה ותעמוד מלדת; ו[בשנה החמישית] ילדה זלפה את גד, ונתעברה גם לאה עוד בשנה ההיא, וילדה את יששכר; בשנה הששית ילדה לאה את זבולון, וזלפה את אשר; בשביעית ילדה רחל את יוסף, ולאה ילדה את דינה; נמצא שנולדו י"א שבטים ודינה בשבע שנים.

העולה מדברי הלקח טוב ו"האמונה והבטחון" בשני פירושויו הוא שמעמידת לאה מלדת עבר זמן קצר מאד עד שנתנה את זלפה שפחתה ליעקב, אשר הספיקה ללדת את גד כבר בשנה החמישית; ועוד, שתיכף לאחר מסירת זלפה ליעקב ארע מעשה ראובן והדודאים, ולבסוף גם את יששכר הספיקה לאה ללדת בשנה החמישית.

ר' יוסף בכור שור נמלט מבעייתיות זו ע"י שימוש בדעה שזבולון ודינה תאומים היו, ובכך יוצר מרווח של שנה בין יהודה ליששכר (כ"ט, ל"ה):

ותעמוד מלדת - כי לאה בשנה ראשונה ילדה ראובן, ובשניה שמעון, ובשלישית לוי, וברביעית יהודה, ובחמישית עמדה, וזהו ותעמוד מלדת, ונתנה שפחתה ליעקב, ובששית יששכר, ובשביעית זבולון ודינה בכרס אחד, דלא כתיב בדינה 'ותהר', וזבולון ודינה ויוסף נולדו בפרק אחד, וכולם נולדו בשבע שנים.

מה דעת ר' יוסף בכור שור על מועד לידת בני השפחות - את זאת לא גילה לנו.

ה. מקורות הנתנים תאריכים מדויקים

מקורות יחודיים ומעניינים בענייננו מוצאם ב"ספר היוֹבְלִים", ומופיעים אחר כך ב"מדרש תדשא", בילקוט שמעוני, בפירוש רבינו בחיי, ובספר 'שלשלת הקבלה'¹⁸. המדובר בתיאור מפורט של זמני לידת בני יעקב עד כדי ציון יום וחודש!

בספר היוֹבְלִים - מן הספרים החיצונים, ככל הנראה מתקופת החשמונאים - נכתב¹⁹:

¹⁷ כט, לב, מהדורת בובר דף עה. מדרש זה, המכונה גם פסיקתא זוטרתא, נכתב ע"י ר' טוביה בן ר' אליעזר, מן המאה התשיעית לאלף החמישי. דברי הלקח טוב מובאים גם בשכל טוב (כט, לב), והתיקון בסוגריים להלן בדברי הלקח טוב לקוח מהערות ר"ש בובר בשכל טוב שם.

¹⁸ ממדרש תדשא עברו הדברים אל ילקוט שמעוני (פרשת שמות רמז קסב, מהדורת מוסד הרב קוק עמוד 5) ואל רבינו בחיי (שמות א, ו), בשינויים קלים שכבר עמדו עליהם המהדירים בהערותיהם. מרבינו בחיי הועתקו הדברים (והורחבו) בספר 'שלשלת הקבלה' לר' גדליה בן יחיא.

ויפתח ה' את רחם לאה ותהר ותלד ליעקב בן ויקרא את שמו *לאונן* בארבעה עשר לחודש התשיעי בשנה הראשונה לשבוע השלישי... ותלד ליעקב בן שני ויקרא את שמו *שמעון* בעשרים ואחד לחודש העשירי ובשנה השלישית לשבוע הזה... ותלד לו בן שלישי ויקרא שמו *לוי* בראש החודש הראשון בשנת שש לשבוע ההוא... ותלד לו עוד בן רביעי ויקרא שמו *יהודה* בחמישה עשר לחודש השלישי בשנת אחת לשבוע הרביעי... ותאמר (רחל) אליו בוא אל בלהה שפחתי... ותלד לו בן ותקרא שמו *דן* בתשעה לחודש הששי בשנת שש בשבוע השלישי... ותלד בן שני ליעקב ותקרא רחל את שמו *נפתלי* בחמישה לחודש השביעי בשנה השנית לשבוע הרביעי... ותתן (לאה) את זלפה שפחתי... ותלד בן ותקרא שמו *גד* בשנים עשר לחודש השמיני בשנה השלישית בשבוע הרביעי... ותלד לו בן שני ותקרא לאה את שמו *אשר* בשני לחודש האחד עשר בשנה החמישית בשבוע הרביעי. ויבוא יעקב אל לאה ותהר ותלד ליעקב ותקרא את שמו *יששכר* ברביעי לחודש החמישי בשנה הרביעית לשבוע הרביעי... ותלד תאומים בן ובת ותקרא את שמו *זבולון* והבת שמה *דינה* בשבעה לחודש השביעי בשנה השישית בשבוע הרביעי. וירחם ה' את רחל ויפתח את רחמה ותהר ותלד בן ותקרא שמו *יוסף* באחד לחודש הרביעי בשנה השישית בשבוע ההוא הרביעי...

לא רק תאריכי לידה ניתן לשאוב מספר היובלים, אלא גם תיאור שונה של סדר המאורעות: כבר מרשימת התאריכים המצוטטת ניתן לראות שהלידות פרושות על פני כשתים עשרה שנה, תקופה העולה על שבע שנות העבודה השניות; אולם הדברים מפורשים עוד יותר, שכן לפי ספר היובלים התנה יעקב עם לבן לעבוד תמורת שכר בצאן, ואחר כך - כשנולד יוסף - ברח יעקב. כלומר, לפי ספר היובלים ילדי יעקב נולדו גם בשש שנות העבודה בצאן²⁰. אמנם, למרות שספר היובלים לא צמצם את לידות השבטים לתוך שבע שנים, אף על פי כן לא סידר את הלידות לפי סדרם בכתובים, אלא הקדים את לידת דן ללידת יהודה, את לידת יששכר ללידת אשר, ואת לידת יוסף ללידת זבולון. כמו כן לפי שיטתו זבולון ודינה תאומים היו.

גם במדרש תדשא²¹ מובאים תאריכי לידת השבטים, אולם נזכרו שם רק יום הלידה והחודש, ומספר שנות חייו של אותו שבט, ולא נזכרו שם שנות לידתם ("מקדמוניות היהודים", סימן ח, עמוד קנא). אף על פי כן ניכר שהתאריכים זהים בעיקרם (מלבד חילופים קלים) לתאריכים המופיעים בספר היובלים. לא זו אף זו: אפילו בענין שנות לידתם - נתון שכאמור לעיל אינו מופיע במדרש תדשא - צעד בעל מדרש זה בדרכו של ספר היובלים. והדבר ניתן להוכחה: ספר היובלים סידר את פירוט לידות השבטים לפי סדרם בתורה: ראובן שמעון לוי יהודה דן נפתלי גד אשר יששכר זבולון דינה ויוסף. אולם לפי התאריכים המופיעים שם עולה - כפי שהערנו לעיל - שדן נולד לפני יהודה, יששכר נולד לפני אשר, ויוסף לפני זבולון. והנה מדרש תדשא, אע"פ שאינו מביא את שנות לידתם, מסדר אותם לפי סדר

¹⁹ מהדורת כהנא פרק כח, יא-כד; עמודים רעז-רעח.

²⁰ אכן הדברים בספר היובלים אינם ברורים דיים, כי גם בקשת יעקב ללכת מופיעה שם "בימי הולדת יוסף", ובעקבותיה הסכם השכר בין לבן ליעקב (כח, כה ואילך); ואחרי כן, שוב: "ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף, וילך לבן לגוז את צאנו...", והדברים אינם ברורים לי.

²¹ מכונה גם "ברייתא דר' פנחס בן יאיר", מופיע בתוך "בית המדרש" לילינג ח"ג, עמ' 461 ואילך; ובתוך "אוצר מדרשים" לאייזנשטיין, עמ' 574 ואילך. המקור המוסמך יותר, על פי כתבי יד, עם מבוא והערות, מופיע בתוך "מקדמוניות היהודים" מאת ר' אברהם עפשטיין, עמ' קל-קעא. מדרש זה מיוחס על ידי ר' אברהם עפשטיין לר' משה הדרשן, ולדעתו אכן השתמש מחברו בספר היובלים.

לידתם לפי ספר היובלים!²² מכאן שבעל מדרש תדשא תפס אותו סידור לידות כמו ספר היובלים. וראה בדברי ר' אברהם עפשטיין במבואו לספר היובלים, שהוכיח את הקשרים שבין מדרש תדשא לספר היובלים.

אכן משניתקו הדברים ממקורם בספר היובלים, ונתרו התאריכים בציון יום וחודש, ללא שנה מדויקת, היו שצירפו את שיטת בעל סדר עולם שנולדו כל השבטים בשבע שנים עם שיטת ספר היובלים בדבר תאריכי לידתם. כבר במבט ראשון ברור שהדברים אינם מתיישבים עם ההבנה הקיצונית שהזכרנו, שנולדו כל אחד ואחד לשבעה חודשים, כפי שכבר כתב בעל סדר הדורות לאחר לידת יוסף:

אמת כי קשיין הדברים לומר שנולדו לז' חדשים ר"ל אחר לידת ראובן ז' חדשים נולד שמעון וכן כלם, שהרי נשואי יעקב ללאה היה בשבת הגדול... וראובן נולד מטיפה ראשונה... הרי נתעברה ממנו בניסן; ועיין לעיל שכתבנו שנולד י"ד כסליו, הרי נולד לט' חדשים, ועוד שמעון נולד כ"ח טבת, ע"כ טבת שנה הבאה, א"כ נולד שמעון אחר ראובן יותר מ"ג חדשים... (עמוד 48 במהדורת וורשא)

אך ניתן היה לחשוב שאם נסיר מעלינו את ההגבלה של שבעה חודשי הריון לכל בן, נצליח ליישב את התאריכים הנתונים עם תקופה של שבע שנים; ולא היא! אם נתבונן בתאריכי לידת בני לאה ובני זלפה, כמבואר לעיל, נסיק שלא ניתן לשבצם בתוך שבע שנות העבודה השניות, אך לא ניגע את הקורא בפירוט ענין זה.

נציין עוד שפירוט התאריכים הנזכר אינו מסתדר עם פשטי הכתובים, מהם עולה ששש שנות העבודה בצאן התחילו לאחר לידת יוסף. גם לידת יששכר בד' באב אינה עולה בקנה אחד עם מציאת הדודאים שהביאו להריון זה "בימי קציר חטים".

ו. שיטת הרלב"ג

יוצא דופן בין המפרשים, המציג חשבון שונה מן המקובל, הוא ר' לוי בן גרשום. כל המפרשים הבינו שבקשת יעקב "הבה את אשתי" נעשתה בסיום שבע שנות העבודה הראשונות, אך הרלב"ג סובר אחרת:

והנה קודם שהתחיל יעקב בעבודה, אמר יעקב ללבן: הבה את אשתי כי זקנתי ומלאו ימי, ואבואה אליה כדי שאוליד ממנה. ואמנם אמר זה, לפי שכבר היו אז ליעקב יותר משבעים ושבע שנים, ולזה לא יתכן שימתין שתִּשְׁלַם העבודה. (פ' ויצא ח"ב, ביאור הפרשה כט, כא, עמ' 381-382)

כלומר, לדעתו נשא יעקב את לאה ואת רחל עוד לפני שבע שנות העבודה הראשונות! באופן שכזה, יכולות הלידות להיות פרושות על פני ארבע עשרה שנה, ולא על פני שבע שנים.

מה שהביא את הרלב"ג לרעיון חדשני זה, הוא קושיה בחשבון המקובל מכיוון בלתי צפוי: בין היורדים עם יעקב למצרים נמנים גם חצרון וחמול בני פרץ בנו של יהודה מתמר, וחשבון מפורט של השנים הנחוצות למהלך דברים זה אינו מסתדר בצורה נוחה עם החשבון המקובל. לפי החשבון המקובל הפרש הגיל בין יהודה ליוסף אינו עולה על ארבע שנים, ובעת ירידת יעקב למצרים היה יוסף בן

²² מלבד זבולון, שנשמט מן הרשימה במדרש תדשא.

שלושים ותשע שנים; נמצא שכל סיפור שושלת יהודה צריך להידחק, באופן בלתי סביר, לתוך ארבעים ושלוש שנים. ואלו דברי הרלב"ג:

והנה הוכרחתי לפרש שזה הענין היה קודם שהתחיל יעקב בעבודה הזאת, לפי שבזולת זה לא יתכן שיִשְׁלַם מה שקרה ליהודה מענין בניו. וזה, כי יעקב עמד בבית לבן עשרים שנה, כמו שסיפר: 'זה לי עשרים שנה בביתך' (לא, מא), וכאשר חסרנו מהם שבע שנים (אם נאמר שפניית יעקב ללבן היתה לאחר ששלמו ימי עבודתו, יש להפחית מעשרים השנים את שבע שנות עבודתו הראשונות) - ישארו שלש עשרה שנה מעת שנשא יעקב לאה עד צאתו מבית לבן. וכבר היה יהודה הבן הרביעי ללאה; הנה לא יתכן שיהיו לו יותר מעשר שנים בצאת יעקב מבית לבן, וזה מבואר בנפשו, כי לכל אחד מהם היה הריון בפני עצמו. וליוסף היו אז שש שנים; וזה, שכאשר ילדה רחל את יוסף נשלמה העבודה אשר עבד יעקב ברחל ובלאה, כמו שסיפר ואמר: 'תנה את נשי ואת ילדי אשר עבדתי אותך בהן' (ל, כו), ואז התנה לו לבן לתת לו שכר אחר...

וכאשר היה זה כן, הוא מבואר שאם היה הענין כן לא היו ליהודה יותר מארבעים ושלוש שנה בכוא יעקב למצרים, כי יוסף היה אז בן שלושים ותשע שנה. ולפי המנהג הטבעי הנה היו ליהודה שלש עשרה שנה קודם שתהר אשתו, ולזה יהיה בהכרח בן שש עשרה שנה לכל הפחות כשנולד שלה (שנולד לאחר ער ואונן) - עם שכבר נראה שהיה לאונן יותר משנה אחת על שלה, ולזה ציוה יהודה לתמר שתשב אלמנה בבית אביה עד יגדל שלה. ולזה יהיו לכל הפחות ליהודה עשרים ותשע שנה כשגדל שלה והיה בן שלש עשרה שנה; ואחר כן הרתה תמר ממנו והולידה פרץ, והוא אין לו פחות משלושים שנה (תמר הרתה ליהודה לאחר שראתה כי גדל שלה והיא לא ניתנה לו לאשה, ואם כן היה שלה לכל הפחות בן שלוש עשרה כשהרתה. נמצא שפרץ נולד לכל הפחות ארבע עשרה שנה לאחר הולדת שלה, ויהודה היה לכל הפחות בן שלושים). והנה בהוליד פרץ חזרון יהיו ליהודה ארבעים וארבע שנים לכל הפחות, ובהולידו חמול יהיו לו ארבעים וחמש שנה - וכבר ביארנו שלא היו לו לפי זה החשבון יותר מארבעים ושלוש שנה בכוא למצרים, וכבר נולד אז חמול כמו שנזכר בפרשת ויגש (מו, יב). עם שהוא רחוק שימשך כל מה שסיפרנו על הדבקות בזה הזמן שהגבלנו. ועוד, שכבר יִרְאֶה מהכתוב שכבר ארך הזמן בין מות אונן וגדול שלה.

ולזה הסכמנו לפרש שיעקב שאל ללבן שיתן לו אשתו קודם שיתחיל בעבודה, ונתן הסיבה לפי שמלאו ימיו. ולפי זה החשבון יתכן שיהיו ליהודה שבע עשרה שנה בצאת יעקב מבית לבן, ויהיו ליהודה חמישים שנה בכוא למצרים, ובזה הזמן בלי ספק יתכן שיִשְׁלַם כל מה שקרה לו מהבנים; וזה מבואר ממה שזכרנו. ועוד שזה נאות יותר ללשון התורה; שאם היה הרצון באומר: 'מלאו ימי' - ששלמו ימי עבודתי, היה לו לומר: 'כי מלאו ימי עבודתי', לא 'כי מלאו ימי' בזולת קישור עם העבודה, כי זה שב בהכרח אל ימי חייו. ועוד שמזה המקום יותר הספק איך יתכן שיולדו אחד עשר זכרים ונקבה אחת זה אחר זה בתוך שבע שנים, כי לפי זה החשבון תהיה הולדתם נשלמת בארבע עשרה שנות העבודה, וזה ממה שאינו זר. ואולם אמרנו "זה אחר זה", לפי שכן נראה מזה הסיפור במה שאין ספק בו.

ואולם רבותינו ז"ל (סדר עולם פרק ב) הבינו שזה כולו נשלם בשבע שנים, וזה כולו היה ממנהגם להפליג בחוזק ההשגחה האלהית ולפרסם ענינה אל ההמון. ואמנם מה שיאות לפשוטי הדברים ולאמת בעצמו הוא מה שזכרנו. וכבר ידעת אומרם שדברי תורה מתחלקים לכמה טעמים.

(פרשת ויצא ח"ב, ביאור הפרשה כט, כא, עמוד 382-384)

דברי רלב"ג מפליאים ומפתיעים, על אף שאינם פשוטים. לפי דבריו נצטרך לפרש את פסוק כ בפרק כט - "ויעבוד יעקב ברחל שבע שנים והיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה" - לא כסיפור ביצוע חובת יעקב בהסכם, אלא כסיפור הסכמת יעקב לחלקו בהסכם. כלומר, יעקב התחייב בזה לעבוד שבע שנים, ואותן שבע שנים עתידיות נראו בעיניו במבט קדימה כימים אחדים. או שנאמר, שפסוק זה חורג ממסגרת הזמן במהלך הפרשה, ומקדים את המאוחר, ומספר שאכן יעקב ביצע את חלקו בהסכם, וכן מספר את יחסו לעבודתו זו²³. אכן בהמשך הדברים, בפסוק כה - "מה זאת עשית לי הלא ברחל עבדתי עמך ולמה רמיתני" - נאלץ רלב"ג לפרש את לשון "עבדתי" כמוסבת על ההסכמה לעתיד:

נתרעם יעקב על לבן אמר לו כי מה שעבד אותו ומה שקיבל עליו לעבוד שבע שנים לא היה כי אם לכוונה שיתן לו רחל, וזה היה מותנה ביניהם. וראוי שתדע כי אין אומר: 'הלא ברחל עבדתי עמך' ממה שיחייב שיהיה זה אחרי ימי העבודה, כי כמוהו: 'נתתי כסף השדה' (כג, יג) והוא לא נתנו עדיין, וכמוהו רבים בכתוב²⁴.

גם את פסוק ל - "ויבוא גם אל רחל ויאבה גם את רחל מלאה ויעבוד עמו עוד שבע שנים אחרות" - יצטרך רלב"ג להסביר על העתיד הרחוק, אולם קצת קשה מה מקום הערה זאת כאן? הלא את שבע השנים הראשונות טרם סיים יעקב!

לסיכום נאמר, שדרכו של הרלב"ג מקורית ויפה, ופותרת יפה את בעיית הולדת כל בני יעקב עד בקשת יעקב ללכת, וכן את בעיית משפחת יהודה; אולם שיטתו קשה קצת בפשטי הפסוקים, וגם הוא מודע לכך, כפי שאומר: "והנה הוכרתי לפרש שזה הענין היה קודם שהתחיל יעקב בעבודה הזאת, לפי ש...".

רבי יצחק אברבנאל מזכיר את פירושו של הרלב"ג, אך אינו מקבלו, וכותב (כט, כ): "והנה הוא בזה מעקש הפסוקים ומבלבל אותם". מאידך, ניתן אולי למצוא סיוע לדברי הרלב"ג ב"סדר אליהו רבה" פרק יח (מהדורת איש שלום עמ' 99), וכן הוא בילקוט שמעוני לך לך רמז עח (מהדורת מוסד הרב קוק עמוד 318): "...צא ולמד מרחל, שהיתה עקרה ארבע עשרה שנה משני ילדיה". ניתן להבין מדברים אלה שרחל ניתנה ליעקב בתחילת שבע שנות העבודה הראשונות, וילדה את יוסף רק לאחר כארבע עשרה שנה, בסוף שבע השנים השניות! אולם נראה שצודקים דברי המפרש "זית רענן" על הילקוט, שמבאר "שהיתה עקרה ארבע עשרה שנה משני ילדיה" - שבע שנות עקרות עד לידת יוסף, ושבע שנות עקרות נוספות עד לידת בנימין.

נציין שאכן בעיית שושלת יהודה לא נעלמה מעיני בעל סדר עולם (פרק ב). לדעתו כל מעשה יהודה אירע לאחר מכירת יוסף, כפי שמסודרים הדברים בפרשת וישב. לפיכך, הזמן המוקצב להתרחשות הדברים המסופרים במקרא קטן עוד יותר ממה שטען הרלב"ג! אף על פי כן, אין הדבר מרתיע את בעל סדר עולם, ולדעתו נשא ער את תמר לאשה בהיותו בן שבע שנים, וכן פרץ נשא אשה בן שבע,

²³ כך נראה יותר לבאר את דעת רלב"ג, וכך כנראה הבין בדעתו גם ר"י אברבנאל; ראה להלן.

²⁴ וראה גם לעיל פרק ב בהצעה האחרונה שהצענו לביאור הביטוי "ונתנה לך גם את זאת".

בביאור פסוק כז יש לכאורה יתרון לשוני לשיטת הרלב"ג, לפיה יש משמעות לייתור המלים: "בעבודה אשר תעבוד עמדי עוד שבע שנים אחרות". אילו נאמרו דברים אלו לאחר סיום שבע השנים הראשונות, היה די לומר: "עוד שבע שנים", או: "שבע שנים אחרות". הייתור יובן אולי טוב יותר אם הכוונה היא ששבע השנים תמורת רחל יתוספו לשבע השנים הראשונות, שגם הן בכחינת עתיד. אולם ניתן לסתור דיוק זה מפסוקים אחרים בהם מופיע מבנה של "עוד... אחר": "ויחל עוד שבעת ימים אחרים, ויוסף שלח את היונה מן התבה" (בראשית ת, י); "ויחלום עוד חלום אחר" (בראשית לז, ט), וכנראה שזו דרך הכתוב.

והוליד את חצרון וחמול בהיותו בן שמונה וכן תשע. בעל סדר עולם מביא בסמוך לכך מקרה נוסף של לידה בגיל צעיר, הרן אחי אברהם שילד את לוט, ואחר כך ילד את שרה היא יסכה כשהיה אברהם (הגדול מנחור, ונחור גדול מהרן) בן עשר שנים, נמצא שילד את לוט בהיותו בן שבע שנים, ואת שרה בהיותו בן שמונה שנים. כעין זה מצאנו במסכת סנהדרין (טו, ב), לגבי "דורות הראשונים", שהיו מולידים בני שמונה שנים, ומעמידה הגמרא מחלוקת אם גמרינן מדורות הראשונים או לא. ושם כמה חשבונות בענין זה; אמנם חלקם נדחים (ביניהם גם חשבון זה לגבי הרן, בטענה שאולי הרן גדול בשנים מאברהם, והכתוב מנאם דרך חכמתם).

ז. סיכום

במהלך מאמר זה ראינו גישות שונות ביחס למידת מחויבותו של פרשן לתפיסת הכתובים כפי שהם: יש שכבלו עצמם באופן מלא לתיאור המסופר (כשיטת בעל הסדר עולם וההולכים בעקבותיו); ויש שהרשו לעצמם צמצומים מסוגים שונים (על ידי חפיפה בין הריונות שונים, או אף על ידי שינוי סדר הלידות), ברמות שונות של חריגה מן התיאור המסופר.

כמו כן השתדלנו להראות את קיומו של קשר גומלין בין פרשנותם של הכתובים לבין הכרונולוגיה של המסופר בהם. לא ניתן להפריד בין שני התחומים, וכל אחד מהם זקוק להשלמה על ידי חברו.